

Сёння кафедра сучаснай беларускай мовы беражліва захоўвае традыцыі, якія былі закладзены працай і інтэлектам многіх пакаленняў прафесараў, выкладчыкаў, супрацоўнікаў, аспірантаў і студэнтаў філалагічнага факультэта БДУ, улюбёных у беларускае Слова, носьбітаў лепшых рыс беларускай ментальнасці і робіць усё магчымае па развіцці і ўдасканаленні яе навукова-педагагічнай дзейнасці.

А. А. Албут

ПРАКЛЁНЫ ЯК ТЭКСТ І ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНЫ ФЕНОМЕН

Феномен малых жанраў вуснай народнай творчасці заключаецца ў тым, што такія адзінкі могуць быць аб'ектам вывучэння не толькі фалькларыстыкі, але і лінгвістыкі. Так, прыказкі і прымаўкі, фразеалагізмы актыўна даследуюцца і як фальклорныя тэксты, і як лінгвістычныя. Іншая справа з так званымі *выслоўямі*, да якіх прынята адносіць *праклёны*. Выданне “Беларускі фальклор: Энцыклапедыя”, у след за М.Я. Грынבלатам, прапануе наступнае азначэнне: “*выслоўі* – умоўны тэрмін для абазначэння кароткіх вусных твораў і ўстойлівых словазлучэнняў, што не з’яўляюцца ні прыказкамі, ні прымаўкамі, ні фразеалагізмамі, хоць часта і падобныя да іх” [1, с. 290; 2, с. 5]. Як слушна адзначае М.Я. Грынблат ва ўступным артыкуле да тома “Выслоўі” (серыя “Беларуская народная творчасць”), гэты “асобны велізарны пласт народнай словатворчай культуры” яшчэ мала распрацаваны [2, с. 5].

Так, у галіне фалькларыстыкі мы можам адзначыць наступныя працы: П. Шэйна адзін з першых вылучыў асобна ад прыказак і прымавак некаторыя віды выслоўяў, сярод якіх былі і *праклёны* (П.В. Шейн “Матэрыялы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края”, Спб., 1893, Т. 2); Ф. Янкоўскі ў зборніку прыказак і прымавак (1957) падае асобна “*зламысныя пажаданні і пагрозы*”, “*прыказкі-кленічы*”; звярнуў увагу на *праклёны* ў адным з ранніх даследаванняў К. Крапіва. Нельга не адзначыць і складальніка ўжо згаданага тома “Выслоўі” М.Я. Грынבלата.

Лінгвістычны аспект вывучэння *праклёнаў* (галоўным чынам – аналіз сродкаў іх структурнай арганізацыі ў адпаведнасці з прагматычнай функцыяй) паказаны ў артыкулах А.І. Яновіч “Асаблівасці структуры тэксту малых форм беларускага фальклору” (1992) і “Текстовая структура и формуляр белорусских народных проклятий” (1995). Адзначым таксама публікацыю М.І. Канюшкевіч “Специфика белорусского проклятия” (2001), у якой даследчыца разглядае моўную сітуацыю “Кляцьба”. Займаецца аналізам *праклёнаў* як бытавой праявы нядобрага ў нацыянальнай культуры А.М. Ненадавец (гл., напрыклад, “Праклятыя словам”, Бабруйск, 2006).

Істотным недахопам, на нашу думку, у распрацоўцы тэмы з’яўляецца пэўная тэрміналагічная неўпарадкаванасць для абазначэння выслоўяў

такого кшталту.Прывядзём наступнае азначэнне *праклёнаў*: “слоўныя формулы з пажаданнямі няшчасцяў і пакаранняў чалавеку, жывёле, любым аб’ектам жывой і нежывой прыроды” [1, с. 369]. Падкрэслім, што энцыклапедыя падае назвы *кляты*, *кленічы* як сінанімічныя да назвы *праклёны*. Паводле мэты выказвання *праклёны* неаднастайныя (“больш лёгкія” і “больш цяжкія”) [1, с. 369 – 370]. М.І. Канюшкевіч размяжоўвае намінацыі *праклён* і *кленічы*: першае – “сапраўднае” *пракляцце*, другія – вобразныя формулы, эквівалентныя лаянцы [3, с. 15]. На нашу думку, дэталізаваць тэрмін *праклёны* магчыма якраз у межах прагмалінгвістыкі (г. зн., разглядаючы мову як мэтанакіраваную дзейнасць з улікам усіх умоў ажыццяўлення маўленчага акта). Такім чынам, *праклёны* – родавае паняцце. Віды *праклёнаў* выдзяляюцца згодна з інтэнцыяй моўцы:

Відавая назва	Мэта і адрасат	Прыклады
Жартоўныя <i>праклёны</i>	мэта: даць выхад хвіліннай запальчынасць, перавесці негатыўныя эмоцыі ў смех; адрасат: часцей за ўсё дзеці	<i>А бадай цябе качкі стапталі; каб цябе дождж памачыў</i>
Несапраўдныя <i>праклёны</i>	мэта: тая ж, што і ў жартоўных П., адрозненне назіраецца ў слоўным выражэнні (адмаўленне імператыва ўласна <i>праклёну</i>); адрасат: часцей за ўсё дзеці	<i>Халера каб цябе ... не ўзяла; а ліха табе ... не</i>
Бытавыя <i>праклёны</i>	мэта: зняцце непрыемных уражанняў; адрасат: жывёлы, нежывыя прадметы, часам людзі	<i>Ай, мышкі, як жа кут згрызлі, каб вам зубкі напohlі; каб вас параспёрла</i>
Прысяганны- <i>праклёны</i>	мэта: пацвердзіць праўдзівасць іншага выказвання; адрасат: сам моўца	<i>Каб я так летца не даждала; руку даю на адцён, калі ета няпраўда; каб я з места не ўстаў</i>
Адкляцці (зваротныя <i>праклёны</i>)	мэта: парыраваць <i>праклён</i> , пераадрасаваць; адрасат: моўца, агучвальнік <i>праклёну</i> ; локус, надзелены магічнымі якасцямі	<i>Клянi – сабе бяры; каб твае кляты на сухі лес</i>
Фармальныя <i>праклёны</i>	мэта: зрабіць выгляд кляцьбы; адрасат: любая істота, чалавек, рэч, з’ява; характэрна адсутнасць указання на прычыну прамаўлення і пажадаанае пакаранне	<i>А няхай цябе, няхай; каб жа яго да бадай жа яго</i>

Відавая назва	Мэта і адрасат	Прыклады
Уласна праклёны	мэта: зычэнне нядобрага з вялікай доляй сапраўднага жадання яго спраўджвання; адрасат: іншы чалавек, яго сям'я	<i>Дрэва зрэзаў, каб цябе дактары рэзалі; каб прыйшла пагібель на плод твой, род і вырод</i>

Такім чынам, праклёны ўяўляюць цікавасць як цэльны тэкст, бо, як адзначае А.І. Яновіч, з'яўляюцца “прыкладамі дасканалай арганізацыі тэксту ў поўнай адпаведнасці з прагматыкай выказвання” [6, с. 55]. Таму мэтазгодна падысці да аналізу гэтага вербальнага жанру з пазіцыі яго структурнай лінгвістыкі і звярнуць увагу на сінтаксічную структуру, граматычную выражанасць прэдыката, ступень табуіраванасці пажадання, лексіка-семантычнае нападзенне тэкстаў, так з пазіцыі і функцыянальнай лінгвістыкі (ужо згаданы намі прагматычны падыход).

Як слушна адзначае А.Л. Садоўская, культурная інфармацыя “рассеяна” ў мове, яна свядома або несвядома ўзнаўляецца носьбітамі мовы, якія выкарыстоўваюць моўныя выразы ў пэўных сітуацыях, з пэўнымі мэтамі і з пэўнай эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкай. Так, негатыўныя эмоцыі перадаваліся ў працэсе маўлення праз праклёны. Аднак, нягледзячы на сваё прызначэнне, гэты від выслоўяў з'яўляецца адной з крыніц ведаў пра ментальную культуру і сістэму каштоўнасцей народа, яго светапогляд. Паводле М.Я. Грынבלата, “у праклёнах пэўным чынам адлюстроўвалася паўсядзённае жыццё селяніна, выражаліся яго клопаты; яны захавалі шмат чаго з даўніх міфалагічных уяўленняў, многія архаічныя элементы мовы, якія маюць значную навуковую і гістарычную каштоўнасць” [2, с. 15]. Таму мэтазгодна разглядаць праклёны і з пазіцыі этналінгвістыкі, як этналінгвістычны феномен. Закадзіраванасць значнай у культурным плане інфармацыі ў дадзеным выпадку мае істотную асаблівасць – каштоўныя прыярытэты і ўстаноўкі перадаюцца праз так званы закон “адваротнага пардку”. Сутнасць гэтай прэскрыпцыі ў тым, што праклёнавыя выслоўі, якія валодаюць адмоўным значэннем, здольны ўздзейнічаць на свядомасць у процілеглым кірунку. Асноўная іх мэта – стымуляваць людзей і скіроўваць іх паводзіны ў станоўчае рэчышча.

Адным з удалых прыёмаў этналінгвістычнага аналізу тэкстаў праклёнаў, на нашу думку, будзе метада іх кампанентнага аналізу. Так, напрыклад, значную колькасць праклёнаў складаюць адзінкі, якія ўтрымліваюць у сваім складзе назвы частак цела чалавека, прытым згаданыя саматызмы вызначаюцца станоўчай або негатыўнай маркіраванасцю ў сістэме народных ўяўленняў пра Сусвет і месца ў ім чалавека: *каб ты без галавы хадзіла; каб праз твае вушы вецер свістаў; каб табе сава вочы выела; каб у тваёй губе рапухі поўзлі (пладзіліся); а няхай цябе жывот папарэжа; каб з цябе шкуру злупілі, нашто ты лупіш яго; каб табе бокам вылезла маё дабро; каб твае косці павыкідала з таго света; каб табе ручкі ў кручкі, ножкі ў качарожкі; выверні табе пяткі.*

Піетэтнае стаўленне да слова, вера ў яго матэрыяльнасць не павінна страчвацца ў любы час. На жаль, сёння наўрад ці можна гаварыць пра захаванасць такіх стасункаў са словам, што, вядома, не самым лепшым чынам адбываецца на стане ўнутранага свету чалавека, на атмасферы існавання ўсёй супольнасці людзей. Аднак праз слова здольна ўвасабляцца ў рэчаіснасці і негатывнае. На нашу думку, спараджэнне праклёнавых выслоўяў найперш звязана са спецыфікай чалавечага мыслення і неабходнасцю даць выхад адмоўным эмоцыям. Выплеск унутранага негатыву ў знешні свет – дэструктыўны паводле сваёй сутнасці прыём псіхалагічнай “разгрузкі”. Спадзёмся, што чалавек вынайдзе іншы спосаб “аздараўлення” свайго духоўнага свету. У гэтым бачыцца адна са звышмэт гуманітарных, а найперш філалагічных, дысцыплін. Аналіз праклёнаў як тэксту, этналінгвістычнага і кагнітыўнага феномена якраз і дазволіць перакадзіраваць інфармацыю са знакам “мінус” у інфармацыю са знакам “плюс”. Па сутнасці, гэта і ёсць крок да гарманізацыі асобы і яе асароддзя.

Літаратура

1. Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т. – Мінск, 2005–2006.
2. Выслоўі / рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск, 1979.
3. *Конюшкевич, М. И.* Специфика белорусского проклятия / М. И. Конюшкевич // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы Международной научной конференции, Минск, 2–4 ноября 2000 г. – Минск, 2001. – С. 11–15.
4. *Садоўская, А. Л.* Фразеалогія ў кантэксце культуры: этналінгвістычны падыход да вывучэння / А. Л. Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 35–39.
5. *Яновіч, А. І.* Асаблівасці структуры тэксту малых форм беларускага фальклору / А. І. Яновіч // Шануючы спадчыну Я. Карскага... Трэція навуковыя чытанні. – Гродна, 1992. – С. 65–69.
6. *Яновіч, Е. И.* Текстовая структура и формуляр белорусских народных проклятий / Е. И. Янович // Язык и этнический менталитет: сб. науч. трудов. – Петрозаводск, 1995. – С. 55–60.

А. М. Багушэвіч, А. Л. Садоўская

ВОБРАЗ СВІННІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Слова *свіння* ў беларускай мове мае наступнае прамое значэнне: “*свіння* – парнакапытная млекакормячая жывёліна, свойскі від якой разводзяць для атрымання сала, мяса, скуры, шчаціння” [7, с.91]. Акрамя таго, назоўнік *свіння* ў ТСБМ кваліфікуецца як слоўная метафара для наймення бруднага, неахайнага, няўдзячнага чалавека, а таксама чалавека, які робіць каму-небудзь непрыемнасці [7, с.91]. Лексема *свіння* ў славянскіх мовах этымалагізуецца як указанне на характар гуку, які ўтварае гэта жывёла: утварэнне *svinь*, і.-е. *sus з гукапераймальнага **sū-* [8, с. 579].

Асноўная ідэя, якая рэпрэзентуецца праз вобраз свінні ў беларускай фразеалогіі – антыномія, неадпаведнасць пэўных жыццёвых з’яў, сітуацый, атрыбутаў і г.д. Гэта можа быць неадпаведнасць унутранай культуры і паводзінаў чалавека таму сацыяльнаму становішчу, якое ён займае: *Вось табе я!* – *войтава свіння; Паніч – свіны лыч; Гэта тая каралева, што*